

УДК 347.454

Андрій Гриняк,

кандидат юридичних наук,

учений секретар НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ПОНЯТТЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДОГОВІРНИХ ПІДРЯДНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізуються поняття та ознаки правопорушень у сфері договірних підрядних відносин. Обґрунтовується, що порушення підрядних договорів є родовою категорією, оскільки охоплює такі поняття, як невиконання та неналежне виконання такого зобов'язання.

Ключові слова: підрядні договори, правопорушення, невиконання, неналежне виконання, правові наслідки, протиправність.

Підрядний договір протягом свого існування потенційно може мати декілька послідовних стадій — укладення, забезпечення, виконання, припинення. Звичайно, будь-який підрядний договір має стадії виникнення та припинення, але далеко не завжди вони бувають забезпеченими, а іноді навіть належно виконані. Однак кожна з цих стадій є свідченням «позитивного» перебігу підрядного правовідношення. Тобто вони мають місце у разі нормального розвитку договірних підрядних відносин. Однак, на жаль, може виникнути ситуація, коли сторони не виконують належним чином своїх зобов'язань, що призводить до порушення підрядного зобов'язання.

Порушення підрядного договору є негативним відображенням існування підрядних відносин і не може розглядатися як звичайна стадія його розвитку. Порушення підрядного договору є повною протилежністю його належного виконання, оскільки характеризує аномальну, нетипову поведінку сторін й означає такий стан правовідношення, коли одна, а іноді обидві його сторони не дотримуються приписів досягнутої домовленості або законодавчо встановлених правил.

Законодавець у ЦК України визначає порушення зобов'язання як родову категорію через вказівку на його види, не визначаючи його сутності. Порушення за своїм лексичним навантаженням означає «відхилення від правил, відступ від законів, невідповідність традиції, звичаям і т. ін.» [1]. Натомість у цивіліс-

тичній доктрині зустрічаються різні підходи до розуміння цивільного правопорушення. Так, питання правової сутності порушення договірного зобов'язання у доктрині розглядається в контексті вчення про цивільно-правову відповідальність, її підстави та умови, при цьому вказується на те, що має місце цивільне правопорушення. Під цивільним правопорушенням розуміються дії або бездіяльність особи, що суперечать чинному законодавству та об'єднуються одним терміном «протиправна поведінка» [2]. Г. Ф. Шершеневич зазначав, що цивільне правопорушення є передусім недозволеною дією, тобто дією, забороненою об'єктивним правом. Тому всяка дія, яка є тільки здійсненням суб'єктивного права, що не виходить за межі, визначені законом, не є правопорушенням [3]. На думку В. І. Синайського, цивільне правопорушення є, перш за все, недозволеним діянням, тобто діянням, яке заборонене об'єктивним правом [4]. На думку О. І. Антонюк, порушення прав суб'єкта договірних зобов'язань полягає у невиконанні (невчиненні) або неналежному виконанні боржником зобов'язку за договором щодо вчинення певної дії або утримання від неї [5].

Говорячи про правопорушення у сфері договірних підрядних відносин, слід зазначити, що вони виступають тими юридичними фактами, які породжують правовідносини між правопорушником і потерпілим і формують певні вимоги потерпілого і зобов'язки правопорушника

щодо відшкодування шкоди, завданої протиправними діями. Відповідно, порушення підрядного зобов'язання передбачає збій суб'єкта виконання при вчиненні ним дій (чи утриманні від їх вчинення) від правил, відповідно до яких має виконуватися підрядне зобов'язання. Тому при порушенні підрядного зобов'язання має місце невчинення стороною необхідної дії (дій), спрямованої на належне виконання підрядного зобов'язання.

У радянській науковій літературі загальноприйнятним був підхід, за яким поняття порушення договірних зобов'язань розкривалося через відображення складу цивільного правопорушення [6] що, як зазначає С. А. Параскевова, нерідко призводило до невиправданого ототожнення порушення зобов'язання зі складом правопорушення [7]. Нині між науковцями тривають дискусії з приводу ототожнення порушення зобов'язання зі складом цивільного правопорушення. Так, у вітчизняній літературі трапляються підходи, за якими склад цивільного правопорушення являє собою сукупність ознак, які й утворюють правопорушення, а без яких воно втрачає будь-який сенс [8]. На думку Г. К. Матвеева, склад цивільного правопорушення є сукупністю певних ознак, які характеризують його як достатню підставу настання відповідальності [9]. Говорячи про елементи цивільного правопорушення, Г. К. Матвеев запропонував розташовувати їх у такій послідовності: *протиправна дія* (бездіяльність) особи, *шкідливий результат* цієї дії (бездіяльності) і *причинний зв'язок* між дією (бездіяльністю) і шкодою — як об'єктивні елементи складу — і вина правопорушника як суб'єктивний елемент складу [10]. Зважаючи на розгляд складу правопорушень у сфері договірних підрядних відносин, зазначимо, що не можна не враховувати *специфіки* підрядних правопорушень при їх кваліфікації: спочатку підлягає з'ясуванню протиправність тих або інших діянь (чи порушують вони закон або підрядний договір), потім встановлюються їх шкідливі наслідки та їх причинна обумовленість і, нарешті, відповідно до вказівок закону або умов договору — суб'єктивна сторона справи, тобто вина правопорушника.

Деяко інший підхід до складу цивільного правопорушення відображено у працях С. С. Алексеева, який, прагнучи відмежувати склад кримінального правопорушення від цивільного і підкреслити в останньому значення об'єктивних моментів над суб'єктивними, запропонував до складу цивільного правопорушення відносити: 1) об'єкт, 2) суб'єкт, 3) об'єктивну сторону (конкретно виражений шкідливий результат, протиправність, причинний зв'язок) [11].

Аналізуючи правопорушення в сфері договірних підрядних відносин, слід відзначити неможливість включення суб'єкта і об'єкта в число елементів складу правопорушення в сфері підрядних відносин, оскільки при цьому виникає абсурдна думка про можливість їх віднесення до «умов» цивільно-правової відповідальності. Однак умовами цивільно-правової відповідальності виступають не самі учасники підрядних відносин, а лише їх протиправні дії. За іншим же підходом учасників підрядних відносин слід сприймати як елементи складу юридичного факту, тобто складу своїх же власних дій, що не може не викликати заперечення.

Зважаючи на вищенаведене, доходимо висновку, що наявність у діях (бездіяльності) суб'єкта виконання ознак відповідного складу правопорушення має значення і вплив саме на наслідки порушення підрядного зобов'язання, а не на його сутність як правової категорії, оскільки, як слушно зауважує О. Гришко, ототожнення ознак причини (порушення зобов'язання) і умов настання її наслідку (яким може бути, зокрема, цивільно-правова відповідальність) є неприпустимим [12]. Отже, підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що, досліджуючи проблематику правопорушень у сфері договірних підрядних відносин, доцільно розмежовувати поняття «ознаки порушення договірних зобов'язань» та «склад цивільного правопорушення».

Протиправність у поведінці учасників підрядних відносин доцільно розглядати як порушення такими учасниками своїми діями чи/або бездіяльністю норм чинного законодавства України та укладеного між собою договору. Так, на думку В. П. Грибанова, з урахуванням того,

що цивільне право містить велику кількість норм диспозитивного характеру, що допускають можливість учасникам цивільного обороту на власний розсуд визначити відповідні права і обов'язки, то законодавець встановлює певні правила лише на той випадок, якщо сторони не передбачили іншого в договорі [13]. Як зазначає В. В. Луць, протиправність поведінки боржника або кредитора полягає в порушенні договірних зобов'язань [14]. На об'єктивному характері протиправності у договірному праві наголошував і О. С. Іоффе [15]. Слушною видається й теза М. К. Сулейменова, що у договірному праві нікого не цікавить психічне ставлення порушника до вчинюваного правопорушення, важливий сам факт порушення і його протиправність [16].

Таким чином, у договорах підряду доцільно підтримати позиції тих дослідників, які наголошують на об'єктивному характері протиправності порушення підрядного зобов'язання. Зважаючи на це, протиправними доцільно визнавати дії (бездіяльність) учасників підрядних відносин, які порушують права і обов'язки контрагента, закріплені насамперед у договорі підряду або ж у положеннях гл. 61 ЦК та гл. 33 ГК України. Що ж стосується порушення моральних принципів суспільства, то, як слушно зазначено в літературі, дія (бездіяльність), що порушує моральні норми, може бути визнана протиправною, тільки коли закон надає конкретним моральним правилам правового характеру [17].

Отже, протиправною є така поведінка боржника у підрядному зобов'язанні, яка не відповідає вимогам, що висуваються до його належного виконання. Відповідно вимоги, що висуваються до сторони, яка не виконує чи неналежно виконує умови підрядного договору, містяться не лише в ЦК, ГК України, інших спеціальних нормативно-правових актах, звичаях ділового обороту або інших вимогах, що зазвичай пред'являються, а й в самих підставах виникнення зобов'язань (умовах договору підряду). Тобто будь-яке невиконання чи неналежне виконання умов підрядного договору є правопорушенням. Такий умовід не суперечитиме положенню ст. 526 ЦК України.

Таким чином, ознаками правопорушень у сфері договірних підрядних відносин є: а) дія або бездіяльність учасника підрядних відносин, що проявляється в невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання; б) невиконання або неналежне виконання безпосередніх обов'язків, що становлять зміст підрядного зобов'язання; в) порушення вимог ЦК, ГК України, інших спеціальних нормативно-правових актів, звичаїв ділового обороту, умов договору підряду (протиправність); г) порушення суб'єктивного цивільного права контрагента за договором та/або інших осіб (наприклад субпідрядників), що відображається у невиконанні боржником передбачених договором дій або ж у формі вчинення дій, від яких він за договором повинен був утриматися.

Стаття 610 ЦК України вирізняє два види порушення договірних зобов'язань: а) невиконання; б) виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Однак у законі відсутні чіткі критерії для їх розмежування. Тому, на думку В. В. Луця, у кожному конкретному випадку слід виходити з характеру порушення зобов'язання: при невиконанні відсутні будь-які ознаки виконання зобов'язання, його взагалі немає; при неналежному виконанні — зобов'язання виконане, проте з порушенням пред'явлених до нього вимог (умов щодо місця, часу, предмета тощо) [18]. С. Н. Ландкоф зазначав, що невиконання зобов'язання буває двох видів: повне невиконання і неналежне виконання. Неналежне виконання — це часткове виконання, виконання не в строк, не в належному місці, порушення окремих умов зобов'язання. Повне невиконання — це невиконання всього предмета зобов'язання [19].

Зважаючи на те, що у другому випадку має місце виконання, яке не відповідає умовам, визначеним змістом зобов'язання, законодавець іменує його неналежним виконанням. Неналежне виконання, на думку Т. В. Боднар, має місце у разі, якщо боржник вчинив певні дії, спрямовані на виконання зобов'язання, проте ці дії не відповідають тим параметрам (стандартам), що встановлені умовами договору чи вимогами нормативно-правових актів стосовно кожного з

елементів виконання зобов'язання (тобто зазначені дії вчинені з порушенням умов щодо предмета і способу виконання, суб'єктного складу, місця, строку (терміну) виконання) [20].

Отже, порушення підрядних договорів є родовою категорією, що охоплює такі поняття, як невиконання та неналежає виконання такого зобов'язання. Необхідність виділення вказаних складових цього поняття можна пояснити потребою надати йому чіткий легальний зміст. Так, прояв принципу реального виконання зобов'язання та, відповідно, можливість спонукання контрагента до виконання його обов'язку в натурі в умовах ринкових відносин, на думку М. М. Сібільова, об'єктивно набуває іншого, ніж у плановій економіці, значення. При розвиненій системі товарно-грошових відносин сплата відступного, збитків, неустойки замість виконання зобов'язання у натурі при його повному невиконанні зазвичай дозволяє кредиту придбати необхідні товари, роботи чи послуги в іншій особі [21].

Зокрема, за загальним правилом ст. 621 ЦК України, у разі невиконання боржником для кредитора певної роботи чи ненадання йому послуги кредитор має право виконати цю роботу власними силами або доручити її виконання чи надання послуги третій особі і вимагати від боржника відшкодування збитків. Застосувавши саме такі дії, замовник досягне позитивного результату, заради якого було укладено підрядний договір, оскільки примусове спонукання підрядника до виконання робіт за відсутності його бажання є нездійсненним. Так, ч. 3 ст. 849 ЦК України передбачає право замовника у випадку неусунення пірядником протягом визначеного строку недоліків доручити виправлення роботи іншій особі за рахунок пірядника.

Дещо непослідовним видається відображений у ч. 3 ст. 849 ЦК України підхід законодавця до побудови цієї правової норми, оскільки навряд чи доцільно вести мову про доручення виправлення робіт іншій особі. Предметом підрядного договору виступає результат робіт, а не самі роботи, зважаючи на що виникає й інше запитання: чи можливо виправити роботи, які уже відбулися, чи все ж доцільніше гово-

рити про виправлення результату (наслідку) проведених робіт? Вірогідніше, що дії іншої особи, яка буде залучена на підставі окремого договору пірядку до таких виправлень, спрямовуватимуться на виправлення недоліків, що допущені попереднім виконавцем, у результаті таких робіт, який не влаштовує замовника. Зважаючи на це, пропонуємо ч. 3 ст. ст. 849 ЦК України викласти таким чином: *«Якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином, замовник має право призначити пірядникові строк для усунення недоліків, а в разі невиконання пірядником цієї вимоги — відмовитися від договору пірядку та вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення таких недоліків іншій особі за рахунок пірядника»*.

Таким чином, невиконання пірядних зобов'язань має місце тоді, коли сторони взагалі не вчиняють дій із виконання робіт або не утримуються від вчинення певних дій до певного строку. Наприклад, консервація будівництва з незалежних від сторін обставин з умовою продовження такого виконання у майбутньому (найбільш яскраво це проявляється, коли на стороні замовника виступає суб'єкт владних повноважень, а проведення робіт фінансується із державного або місцевого бюджетів).

Оскільки учасники пірядних зобов'язань є завжди чітко визначеними, його порушником у більшості випадків є одна із їх сторін (замовник або пірядник). Також порушником у пірядних зобов'язаннях може виступати й третя особа, що вступила у правовідносини на боці пірядника або замовника на підставі укладеного договору (договір субпірядку), односторонніх правочинів, що забезпечують належне виконання зобов'язання. Однак слід зазначити, що така третя особа може бути порушником лише у випадку, коли на неї покладено виконання в цілому або в частині умов договору пірядку.

Разом із тим у пірядних договорах існують свої особливості щодо залучення третьої особи до виконання за боржника його зобов'язань. Так, третя особа (субпірядник), що залучається до виконання на оплатній основі за генерального пірядника його зобов'язань або окре-

мих етапів робіт, виходячи зі змісту ст. 618 та ч. 1 ст. 838 ЦК України не замінює генпідрядника і не стає додатковим боржником. Замовник, за загальним правилом, не вступає з субпідрядником ні в які правовідносини і отже, зобов'язаною особою перед ним залишається генеральний підрядник, який цілком відповідає перед ним за належне виконання всіх своїх обов'язків, у тому числі за їх невиконання або неналежне виконання залученою ним третьою особою (субпідрядником).

Отже, під порушеннями в сфері договірних підрядних відносин пропонуємо розуміти невиконання чи неналежне виконання такими учасниками укладеного між собою договору, а також недотримання своїми діями чи/або бездіяльністю норм чинного законодавства України, звичайв ділового обороту, що призводить до застосування до правопорушника договірної відповідальності, яка, з іншого боку, є підставою подальшої нормальної динаміки підрядного правовідношення.

ПРИМІТКИ

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко. — К. : Аконіт, 1999. — Т. 3. — С. 597—598.
2. Брагинский М. И. Договорное право : 3-е изд., стер. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М. : Статут, 2008. — Книга первая: Общие положения. — С. 710.
3. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич. — М. : СПАРК, 1995. — С. 392.
4. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. — М. : Статут, 2002. — С. 337.
5. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. І. Антонюк. — К., 2004. — С. 150.
6. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. / О. С. Иоффе. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — Т. III. Обязательственное право. — С. 151.
7. Параскевова С. А. Понятие и социальная сущность гражданского правонарушения (теоретические проблемы) : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.03 / С. А. Параскевова. — М., 2007. — С. 40.
8. Харитонов О. Е. Гражданское право Украины : учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. / О. Е. Харитонов, А. В. Старцев, Е. И. Харитонova. — Х. : Одиссей, 2007. — С. 504.
9. Матвеев Г. К. Выбране / Г. К. Матвеев ; упоряд. В. І. Кисіль. — К. : Україна, 2008. — С. 21.
10. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Г. К. Матвеев ; отв. ред. К. П. Николаев. — К. : Изд-во Киев. ун-та, 1955. — С. 23.
11. Алексеев С. С. Гражданская ответственность за невыполнение плана железнодорожной перевозки грузов / С. С. Алексеев. — Госюриздат, 1959. — С. 49.
12. Гришко О. Порушення договірної зобов'язання як цивільно-правова категорія / О. Гришко // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання : матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16.09.2011 р. — К. : КНТ, 2011. — С. 167.
13. Гражданское право : в 2 т. : учебник / под ред. Е. А. Суханова. — М. : БЕК, 2000. — Т. 2, Полутом 1. — С. 176.
14. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — Кн. 1. — С. 716.
15. Брагинский М. И. Зазнач. праця. — С. 192.
16. Сулейменов М. К. Защита гражданских прав по законодательству Республики Казахстан [Электронный ресурс] / М. К. Сулейменов // Юрист. — 2004. — № 6. — Режим доступа : http://law.edu.ru/docdocument.sp?docID=1235340#_ftnref67.
17. Гражданское право : в 2 т. : учебник / под ред. Е. А. Суханова. — М. : БЕК, 2000. — Т. 2, Полутом 1. — С. 491.
18. Луць В. В. Сроки в гражданских правоотношениях / В. В. Луць // Правоведение. — 1989. — № 1. — С. 38.
19. Ландкоф С. Н. Лекції з основ цивільного права / С. Н. Ландкоф. — К., 1962. — С. 102.

20. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Боднар ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2005. — С. 242.

21. Сібільов М. Договірне зобов'язання та його виконання / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2—3. — С. 423—424.

Гриняк Андрей. *Понятие правонарушений в сфере договорных подрядных отношений.*

В статье анализируются понятие и признаки правонарушений в сфере договорных подрядных отношений. Обосновывается, что нарушение подрядных договоров является родовой категорией, поскольку охватывает такие понятия, как неисполнение и неподобающее исполнение такого обязательства.

Ключевые слова: подрядные договоры, правонарушения, неисполнение, неподобающее исполнение, правовые последствия, противоправность.

Gryniak Andriy. *A concept of offences in the field of contractual inferior relations.*

In the article a concept and signs of offences is analysed of contractual inferior relations. Grounded, that violation of inferior agreements is a category, as engulfs such concepts, as non-fulfillment and improper implementation of such obligation.

Key words: inferior agreements, offences, non-fulfillment, improper implementation, law consequences.